

AZ ÚGYNEVEZETT „DÁK”-EZÜSTKINCSEK KÉRDÉSE.

A kelta-jellegű nagyarányú agyagipar maradványait ontó Maroskeresztúron lelt köemlékek egy része az ábrázoltak ruházata és ékszere miatt külön érdeklődésre tart számot. A ruházatnak a pannoniai kelta-viselettel való meglepő rokonságára már az egyes emlékek ismertetésénél céloztunk. A maroskeresztúri sírköveken az elhunytak aligha viselnek daciai helyi ruházatot. Más a dákok ruházata is: akár a római Constantinus-iv domborművét, akár a Traianus-oszlop domborműves szalagját tekintjük. A földrajzilag közelebbi dobrudzsai, ALFÖLDI szerint a IV. században megújított, adamklissii emlékmű domborművein a rómaiak (nem páncélos) ruházata a tunica felett a nyakkendő (focale) és az elől zárt köpeny (paenula);¹ ami a barbárokat illeti, két főcsoportot különböztethetünk meg: a Duna delta-vidékén lakó germán basternákat jellegzetes hajesomójukkal és egy másik barbár-típust, amely éppen géta, dák is lehet. Ezen utóbbiak férfiai az adamklissii metopákon nadrágot (mint a Traianus-oszlopon is) és elől is zárt, térden alulig érő, ujjas ruhát viselnek, csak nyaknyílással s derékövvel.² A barbárnőket ugyanakkor ezen metopákon egyetlen ingszerű, rövidujjú, majdnem bokáig érő redős ruhában látjuk, amelyet a csipő fölött csavart övet köt át.³ Valójában maroskeresztúri sírkőábrázolásaink alakjainak ruházata az egyéb dáciai emlékeken látható átlagos romanizált ruházatoktól is sokban eltér.

Mindez nem lenne oly feltűnő, ha ezen mindenképpen nyugatra, mégpedig a norico-pannoniai területre vezető ruházatot nem diszíténék oly ékszerek, amelyek az eddigi általános (de sem történetileg, sem régészetiileg nem igazolt) vélemény szerint „dák”-nak nevezett ezüstleletekből ismereteseek.

Nagyfontosságú új problémákról van szó, amelyeket a leg-tárgyilagosabban kell megvizsgálnunk s amelyekben most már csakis a rideg tények dönthetnek. Nyugati kelta elemek vannak jelen. A kérdés most az: vajjon a közös kelta ősforrásból fakadt, de egymástól évszázadok előtt szétvált külön norico-pannoniai és

¹ Benndorf, Niemann, Tocilescu, *Das Monument von Adamklissi. Tropaeum Traiani.* Wien 1895, 57.

² U. o. 66.

³ U. o. 67 k. — A dákok öltözetére nézve Vasile Pârvan (*Getica* 1926, 785) a csórai lemezre és az adamklissii emlékműre hivatkozik. A ruházat legfőbb jellegzetességének az övet tartja.

külön daciai fejlődési processusok eredményeiről van-e szó; vagy — mivel feltűnően rokon római kori jelenséggel állunk szemben — nem dák-ethnikumban tovább fejlődött elemekkel, hanem újabb nyugati, római kori átütéssel van-e dolgunk?

Mindenek előtt leszögezzük, hogy itt sem helyünk, sem alkalmunk nincs arra, hogy akár az összes daciai kelta emlékekre, akár az egész „dák“ ezüstkincs-anyagra kitérjünk. Ezt nem is érezzük hivatásunknak. Itt a felmerült maroskeresztúri ábrázolásokkal kapcsolatban mindössze csak néhány éppen felötlő rokonejelenségre és problémára mutathatunk rá.

A római kor előtti erdélyi keltasággal első sorban ROSKA MÁRTON,⁴ majd KOVÁCS ISTVÁN,⁵ VASILE PÁRVAN,⁶ JOAN NESTOR⁷ és mások foglalkoztak. ROSKA kutatásainak és tanulmányainak köszönhetjük pl. az erdélyi kelta kocsitemetkezések maradványainak első megfigyeléseit is. Különben mind a korai és közép-, mind pedig a késő-kelta időkre sikerült neki korhatározó leleteket megállapítani. NESTOR — s ez a maroskeresztúri emlékek kapcsán felvetődött kérdés szempontjából is igen lényeges — radikális állásponton van a korai erdélyi keltaság megszűnte tekintetében: a korán, már Kr. e. 300 előtt megtelepedett korai keltaság már a III. század folyamán bomlóban van.⁸ Nincs azonban jobb véleménnyel a későbbi kelta C-csoport kifejlődését illetőleg sem, amit — különösen délen — a dák hatalom kifejlődésével magyaráz.⁹

⁴ *Kelta sírok és egyéb emlékek Balsáról.* Dolgozatok VI, 1915, 18 kk. *Keltisches Grab aus Siebenbürgen.* Praehist. Zeitschr. XVI, 1925, 210 kk. *A Székelyföld őskora.* A Székely Nemz. Múzeum jub. eml. könyve 1929, 313 kk. *Tombeau celtique de Cristurul Săcuiesc.* Dacia III—IV, 1927—32, 359 kk. *Erdély őskora.* A Történeti Erdély 1936, kny. 47 kk. *Az érkörtvélyesi kelta szekétemetkezés.* Közlemények az Erdélyi Nemz. Múzeum Érem- és Régiségtárából 1942, I, 1. *Újabb kelta leletek Érkörtvélyesről* (Szatmár vm.) U. o. 1942, II, 2. „*A kelták Erdélyben*“ c. kéziratos művében (amit szíves volt betekintésre átengedni) 146 lelőhelyet sorol fel, az érem- és az ú. n. „dák“-ezüstleleteken kívül.

⁵ *Az apahidai őskori telep és La Tène-temető.* Dolgozatok II, 1911, 1 kk. L. még Marosvásárhelynél is!

⁶ *Getica* 1926, 785 kk.

⁷ *Der Stand der Vorgeschichtsforschung in Rumänien.* XXII. Bericht d. röm.-germ. Kommission 1932. *Keltische Gräber bei Medias. Ein Beitrag zur Frage der frühen keltischen Funde in Siebenbürgen.* Dacia VII—VIII, 1937—40, 159 kk.

⁸ Dacia VII—VIII, 1937—40, 179: „Wie auch die Frage der absoluten Ansetzung dieser Gruppe entschieden werden mag, — wir sind geneigt, sie kurz vor 300 v. Chr. anfangen zu lassen, — sie vertritt ohne jeden Zweifel die ersten in Siebenbürgen eindringenden Kelten-scharen und löst in dem von ihr eingenommenen Gebiet die einheimische späthallstättische Kultur skythisch-trakischer Ausprägung ab. Sie dauert, . . . noch in den ersten Abschnitt der nachfolgenden Latène-Stufe (Reinecke C) hinein, ohne jedoch wesentlich darüber hinaus zu bestehen. Im III. Jhd. v. Chr. scheint die keltische Macht in Siebenbürgen im Wesentlichen schon in der Auflösung begriffen zu sein.“

⁹ U. o. 182.

Anélkül, hogy a császárkori keltasággal való összefüggését hangsúlyoznánk, igazság szerint meg kell említenünk, hogy a korábbi keltaság is ROSKA szerint legkorábban éppen a Maros völgyét szállta meg. Mint erre ROSKA is céloz, ez semmi mással, csak földrajzi adottsággal magyarázható: a Maros völgye a fő ütőere Erdélynek!¹⁰

A római hódítás idején ismét kelta elemekkel találkozunk Erdély földjén. Hogy a maroskeresztúri sírkövek domborművei romanizált kelta egyéneket ábrázolnak, azt eddig csak a helybeli kelta-jellegű agyagművességgel és az ábrázoltak ruházatával igyekeztünk bizonyítani. Mielőtt még többi érveinket e tekintetben felsorakoztatnánk: vizsgáljuk meg a daciai emlékeken látható, eddig részben „dák“-nak vélt ékszereket.

A **27. képen** látható, kulacs-alaku(?) fibulák formája nehezen határozható meg a kő rossz állapota miatt. Megállapíthatjuk azonban, hogy a nő ruházata, hajviselete és a fibulák elhelyezéseinek módja a két vállon tipikusan norico-pannoniai.

A **29. kép** domborművén az anyán három fibulát látunk. A szobrász egy fibulatípust, amely a késői La Tène-fibulákhoz áll közel (kiszélesedő fejnél fedett rugóval, vége felé vékonyodó tűtartóval) (**30. kép**), meglehetősen eltorzítva, megvastagítva faragott ki. A vállakon itt is felfelé állanak a tűtartók, mint másutt is. A harmadik fibula a — felül kétréteges — köpenyt tartja össze elül. Igen beszédes itt a kis gyermek és az apa ruházata: csavartan redős alsó ruhára széles szegélyű köpeny borul. Erre nézve (a levért fejeket nem számítva) egy jó fenntartású ötala-kos dunapentelei sírdomborművet idézünk, amelyen a nők a jellegzetes kelta ruhát, sok ékszert, vállakon mindjárt kétféle fibulát; a férfiak pedig változatokban a maroskeresztúri ruhákhoz hasonló mezt viselnek.¹¹

Legfontosabb ebben a tekintetben az **54—55. képeken** bemutatott töredék. A gyermek ruházata kb. megfelel a **29. képen** látható gyermek viseletének. A felette levő nő (anya) a tipikus hosszú ujjú (tehát nem dák) alsó ruhán elől nyitott kabátfélét visel. Nyakán torques, vállain kétoldalt egy-egy fibula látható. (**56—57. kép**).¹² Hasonló típusú fibulákat látunk az Erdélyi Nemzeti Múzeum egyik töredékes sírkövének felnőtt női alakján (**60—62. kép**). A köemlék lelőhelye, sajnos, ismeretlen. Meg kell említe-

¹⁰ Roska, Praehist. Zeitschr. XVI, 1925, 212: „Sie stammen aus dem Marosthale, sie wurden also neben dem wichtigsten Kulturträger Siebenbürgens entdeckt, dort, wo auch die skythisch-hallstattischen Funde am häufigsten sind. Es ist doch leicht begreiflich, dass die vordringenden Kelten, nachdem sie die grosse ungarische Ebene von den Skythen gesäubert hatten, vor allem die Hauptader Siebenbürgens in Besitz nahmen und sich dadurch das weitere Vordringen versicherten.“

¹¹ Hampel József, *Ókori világ Magyarhonban*. Jelentés a M. Nemz. Múzeum 1905. évi működéséről 223, VII. t. (jó kép!). — U. a., *Intercisa* emlékei. Arch. Ért. 1906, 257 és u. a., Arch. Ért. 1910, 318. —

¹² A fibulák rajzait Méri Istvánnak, az Erdélyi Tudományos Intézet kiváló régészének köszönhetjük.

nünk azt is, hogy e sírkő másik felnőtt (férfi-) alakja nyaklánccon esőalakú bullát visel.

Utóbbi két emléken látható fibulákról megállapíthatjuk, hogy az ú. n. „dák“-ezüstleletekben gyakran szereplő ezüst-fibulák akarnak lenni. A pregnánsabb maroskeresztúriak széles fejük s — mint az épebben megmaradt oldalon látni — két nodus-szal díszítettek voltak. A tütartó vége mintha gömbdíszes lenne. Ezen fibulákat a kövön kőfaragó és nem fémműves faragta ki: ezért el kell tekintenünk a teljes formai hűségtől. A fibulák maguk is, mint az Erdélyi Nemz. Múzeum itt bemutatott két példányán is látjuk (63—64. kép), nagyon változatosak. Míg más formájú fibulákat, különösen az ú. n. nor-pannon típusukat Pannoniában számtalan esetben megtaláljuk sírkő-ábrázolásokon, utóbbi típusú fibulák — Daciában — tudtommal csak most válnak e két emléken ismeretessé. Mindez nem zárja ki azt sem, hogy azok köemléken — további megállapításainkból következőleg — esetleg egyszer Pannoniában is ne mutatkozzanak.

E fibulák megjelenése Kr. u. II. századi római sírköveken azok ethnikai hovátartozását és időbeli elhelyezését illetőleg forradalmi változást jelent. Az eddig minden biztosabb és különösebb támpont híján a dák formakieshez számított fibula-típust ugyanis — bár sokszor későbbre datált leletben is előfordult — általában legfeljebb a Kr. e. I. századig felmenőnek, tehát a daciai római hódítás, ill. romanizáció előtt legalább másfél évszázaddal korábban tartották. E tekintetben itt csak a kor emlékei kutatásának egyik legkiválóbb tekintélyére, PAUL REINECKE-re hivatkozunk.¹³ Most kétséget nem tűrő tényként áll előttünk a bizonyosság, hogy rómaikori, mégpedig Kr. u. II. századi szokással, divattal, fémművességgel van dolgunk, mégpedig nemcsak ezen fibula-típust, hanem a kincsleletekben vele, úgy szólván, mindenkor megjelenő nyakperect, a csavart torquest illetőleg is.

A daciai ezüst-leletek karikái, nyak- és karperecei, függődszei, fonott láncai filigrándíszes karmantyúkkal s részben fibulái már ennek előtte is gyanusan (nem is hasonló, hanem egyenesen) azonos jelleget árultak el dunántúli (Tata, Ászár, Szalacska, Pécs: Horváth-gyűjt., Zalahosszúfalú stb.) ezüst-, illetőleg kincs-

¹³ Mainzer Festschrift 1902, 70: „... die „dakischen“ (Reinecke is idézőjelbe teszi a szót mint legtöbbben általában!) Silberschätze... den beiden Jahrhunderten vor der Unterwerfung Dakiens durch Trajan angehören und theils noch der Spät-La Tène-Stufe, theils der ersten Kaiserzeit zufallen. Sie umfassen Schmucksachen in reicher Fülle, Fibeln, meist vom Mittel-La Tène-Schema, daneben auch *Abarten älter-römischer Formen*, Hängeschmuck, gepflochtene Halsringe, Armringe, breite Armbänder, Armspiralen mit eingenthümlichen Thierkopffenden, Ketten usw. und nicht selten auch Münzen.“

Reinecke kiérezte már akkor belőlük a római elemet, amit nem tudott másképpen megmagyarázni, mint „régibb római formák elfajulásait“. — Daicoviciu (*Siebenbürgen im Altertum* 1943, 55, l. jegyz. és 58, l. jegyz.) már közelebbi időre, a Kr. e. és u. I. századokba datálja azokat.

leletekkel. Utóbbi nyugati csoportban éppen az előbb tárgyalt fibulák és a jellegzetes karspirálisok nem fordulnak elő. Mind-
eddig nem is mertük ezen pannoniai leleteket, amelyek legkoráb-
ban szintén a Kr. u. II. századból valók (de részben későbbi idő-
ből is, hiszen az újabb szalacscai leletben még késői T-fibulák is
előfordulnak), az irodalomban valósággal belerögződött téves be-
állítottságuk és hibás kormeghatározásuk miatt a daciaiakkal
közelebbi kapcsolatba hozni. Ez a fátýol most fellebben a daciai
ezüstkincsekről: a formabeli azonosságok mellett egyszerre kor-
belileg is egygyé lesznek ezen leletek. A már említett viselettörté-
neti adatokon felül a daciai és pannoniai ezüstökön megállapítá-
ható technikai, formai és díszítő azonosságok fontos ethnikai, sőt
történeti megállapításokra is vezetnek: ugyanazon, még az
aranytermő Daciában is, az ezüstöt szerető és azzal bánni tudó
nép kultúrjvai ezek!

A daciai ezüstleleteket (azok irodalmával) legújabban DORIN
POPESCU foglalta össze.¹⁴ Miként térképpel és lelőhelylistával el-
látott összefoglalásában megállapítja: — szórványos esetektől el-
tekintve — az ú. n. „géta-dák“ — ezüstkincsek főként Erdélyben
fordulnak elő. Az ezüst ékszerek eredetének és hovatartozásának
kérdésében PARVAN nagy ingadozást árul el.¹⁵ Megengedjük ter-
mészetesen, hogy a kincsleletekben különböző korból való tárgyak
is lehetnek együtt. Olyan néppel állunk ugyanis szemben, amely-
nek szenvedélye volt az ezüstékszerek gyűjtése. Úgyszólván ki-
vétel nélkül depot-leletekről és nem sirmelléletekről van szó,
ahol az anyag és mennyiség is lényeges dolog volt. A régebbi sza-
lacscai (Somogy vm.) ezüstleletben a láncok, karperecek mellett
egy sor (intagliós) ezüst-gyűrűt is találunk; az újabb, még publi-
kátlan szalacscai kincsek között is látható két ezüstgyűrű, bár
ott már aranytárgyak is szerepelnek meglehetősen nagy szá-
mban.¹⁶ Mint nemes anyaggal találkozunk a kincsleletekben tehát
régebbi ezüsttárgyakkal, a lelet koránál jóval régebbi (thasosi,
II. Philippus-tetradrachmákkal, apolloniai, dyrrachiumi és köz-
társaságkori római) ezüst-érmékkal.¹⁷ Hogy nem mindig a tárgy,

¹⁴ *Objets de parure Géo-Daces en argent*. Dacia VII—VIII, 1937—
40, 183 kk. — A leletek eredeti magyar irodalmát is idézi.

¹⁵ *Getica* 1926, 787: „L'aire de diffusion de ces parures est assez
étendue: à côté des localités déjà citées, et de Vertes dans le Bihor ou
de Cerbel dans le Huniedoara, nous connaissons des bracelets „daces“
(ő maga is csak idézőjelben nevezi így!) même à *Tata en Pannonie*. —
Ce qui doit être en tout cas évité, quand on fait la statistique de ces
parures, c'est, du point de vue stylistique et historique, la confusion
avec les bracelets analogues du moyen-âge, d'influence iranienne „nou-
velle“, sarmatique, toujours à têtes d'animaux comme du temps géto-
scythe, mais d'un modelé différent: comparer p. e. les bracelets des ci-
mitières „anciens hongrois“ de Piliny ou Lipta-Gerge dans le Nógrád,
des années 1000—1038.“

¹⁶ *A régebbi szalacscai leletek*, ism.: Darnay Kálmán, Arch. Ért.
1911, 311 kk és 1912, 155 kk.

¹⁷ Daicoviciu (*Sieb. i. Altert.* 1943, 58, l. jegyz.) szerint is az érmek
konnten aber auch nur wegen ihres Metallwertes gehortet worden sein.“

hanem az anyag, a nemes fém volt a fontos, annak legjobb bizonyítéka a havasalföldi poiana-gorj-i lelet, melyben nem kevesebb mint nyolc fibula rombuszalakú ezüstháta található, a valószínűleg csak bronzból készített szerkezet nélkül.¹⁸ Jellemző, hogy egy római kori borostyánkő-gyöngyszem is előfordul a leletben.¹⁹

A maroskeresztúri „kifaragott“ fibula (57. kép) vékonyabb vége a gombbal visszafelé hajlított tűtartót sejtet. Ez annál fontosabb, mert ez a típus tulajdonképpen a régebbi formát képviselné, ellentétben a kiszélesülő újabb tűtartó táskával.²⁰ Hogy a maroskeresztúri köemlék fibulája a „régebbi“ típust képviseli, annak bizonyítéka, hogy — a gömböt is hozzászámítva, amit talán csak a kőfaragó rajzolt el nodusból azzá — tulajdonképpen három nodusa van, mint a kincsleletek fibuláinak.

A daciai és pannoniai ezüsttárgyak technikai, formai és díszítésbeli egyezéseire fontosnak tartjuk a már említetteken felül alábbiakra röviden rámutatni:

1. Mind itt, mind ott szerepelnek az ezüst-leletekben többé-kevésbé finoman fonott láncok, amelyek állatfejes és karikás vagy csak karikás végein hengeralakú karmantyúk vannak.²¹

2. Ezen karmantyúk néhány esetben mind Daciában, mind Pannoniában azonos filigrán-technikával és szegfejek körül fordult serpentin-ornamentikával díszítettek pl. a merii-goalai leletben (65. kép),²² a régebbi szalacscai (66. kép)²³ és újabb szalacscai (67a. kép) leletben.

3. Kéthuzalozott tagokból álló láncok pl. az ászári (aranyból), az újabb szalacscai, a kolozsi, cserbeli és merii-goalai²⁴ leletekben: a végeken elvértve szintén hengeralakú karmantyúval.

¹⁸ C. S. Nicolăescu-Plopșor, *Le trésor de Poiana-Gorj*. Dacia VII—VIII, 1937—40, 206 k.

¹⁹ U. o. 208 k, fig. 1, 7.

²⁰ Jól fejti ezt ki a temesremetei ezüstkincs ismertetője: Bleyer Izsó, *Arch. Ért.* 1906, 306: „E fibulák első tekintetre közismert kelta fibuláinkkal látszanak azonosaknak, melyeket dunántúli keltáink egyik fészkből *Regölyről* ismerünk, s melyek a legtöbb kelta lelőhelyen, pl. közel hozzánk *Mitroviczán* a járkai leletben, beljebb *Krajnában* sőt *Stradonitzon* Csehországban is, mint a késő La Tène-kor jellemző darabjai egyaránt előfordulnak . . . A temesremetei fibulák mégis lényegesen különböznek ezen előképűktől. A mi fibuláinknál ugyanis . . . a késő La Tène-fibula elveszti egyik jellegzetes attributumát: a kengyel folytatásaként jelentkező visszafelé hajlított tűtartót és e helyett a fibula lába oldalt szélesül ki tűtartó táskává.“ Bleyer mindezt a „római izlésnek“ az úralkodó kelta formákkal szembeni „átalakító befolyásának“ tulajdonítja.

²¹ Pl. Temesremete: *Arch. Ért.* 1906, 364; Szalacska: *Arch. Ért.* 1911, 315; Szalacska: még publikálatlan, lásd 67. képen; Merii-Goala: Dacia VII—VIII, 1937—40, 185 és 187; Erdélyi Nemz. Múzeumban: Dacia VII—VIII, 190. — Mindenütt az ábrázolásokra hivatkoztunk.

²² Dacia VII—VIII, 1937—40, 185 és 187, fig. 2. és 4.

²³ *Arch. Ért.* 1911, 315.

²⁴ *Arch. Ért.* 1885, 29; Dacia VII—VIII, 189, fig. 9, 1; *Arch. Ért.* 1875, 217 és 1886, 387; Dacia VII—VIII, 184 fig. 1.

4. A legtöbbnyire négyszögű átmetszetű ezüsthuzalból készült rugós karperecek: az elvékonyodott végek rugósan egymásra vannak csavarva. Legutóbb RADNÓTI ALADÁR foglalkozott a pannoniaiakkal behatóbban.²⁵ Megtalálhatók egyformán a cserbeli,²⁶ ászári,²⁷ tatai,²⁸ zalahosszúfalusi és győr-homokgyödöri,²⁹ a merii-goalai,³⁰ valamint a poiana-gorji³¹ leletekben, Nagyenyeden, stb., részben kisebb, gyűrűszerű karikák formájában is. Boszniai előfordulásukból RADNÓTI a római korban is a bennszülött lakossággal, közelebbről a boiokkal hozza ezeket kapcsolatba s pannoniai elterjedésüket a Kr. u. II. századra teszi.

5. A csavart nyakperecek, torquesek mind ábrázolásokon (kőemlékeken), mind leletekben, ezüstkincsekben Pannoniában és Daciában, de másutt is egyaránt oly nagy mértékben fordulnak elő lapos poncolt és állatfejes végekkel váltakozva, hogy felsorolásuk felesleges s szinte lehetetlen.

6. Míg a nodusos „dák“-fibulának nyugati előfordulásáról egyelőre nincs tudomásunk; a kelta iparművesség körében kifejlesztett ú. n. horgony-fibulát, amelyet legszebb példányokban éppen a kelta iparműves-telep, Szalacska produkált,³² megtaláljuk Erdélyben, Havasalföldön és a Dobrudzsában is.³³ KOVRIG ILONA utóbbiakról azt mondja, hogy „az Arch. Ért. 1911, 317. I. III. t. 4. sz. szalacsikai darabnak legközelebbi rokonai“.³⁴ Magam részéről csak Turn-Szeverin múzeumában látott vartopu-i (Dolj) leletet emelem ki, mint tipikus ezüst kincseletet, amelyben a szokásos fonott lánc, rugós karperec, nyakperec s egyebek mellett nem kevesebb mint hat horgonyfibula szerepel. A lelet datálói körülményei is érdekesek, amennyiben az együtt lelt 200 érem Gordianusig megy. A kincset egy agyagedényben ezen post quem-datálás szerint valószínűleg Dacia kiűritésével kapcsolatban rejthették el. A déliekhez a sarajevói múzeumnak Bare-Tribovo-ban lelt garnitúráját említtem két horgony-fibulával, két karpereccel és torques-töredékkel.³⁵ Ez esetben valószínűleg sirleletről van szó.

7. Nem mehetünk el szó nélkül azon egyezés mellett sem, amely egyfelől a nor-pannon-fibulás szalacsikai³⁶ (68. kép) és az

²⁵ A zalahosszúfalusi ezüstlelet. Kny. a Folia Archaeologica III—IV. kötetéből 1941.

²⁶ Arch. Ért. 1875, 216 és 1886, 387.

²⁷ Arch. Ért. 1885, 27.

²⁸ Arch. Ért. 1892, 378.

²⁹ Radnóti Aladár, i. kny. III. t.

³⁰ Dacia VII—VIII, 184.

³¹ Dacia VII—VIII, 204, 206 és 213.

³² Arch. Ért. 1911, 317, III. t. 4. és Kovrig Ilona, A császárkori fibulák főformái Pannoniában. Diss. Pannonicae Ser. II. 4. 1937, XXXIX. t. 2 (az újabb, még nem ismertetett szalacsikai leletből).

³³ Kovrig, i. m. 18 k, VIII. és XXX. tt.

³⁴ I. m. 19.

³⁵ Mitth. aus Bosnien u. Herzegovina XII, 152.

³⁶ Arch. Ért. 1900, 387 k.

untersiebenbrunni leleteknél, másfelelől a turn-szeverini múzeum cosoveni-dolji leletében a legyező-alakú, díszített ezüstlemezekben, „balta-amulett“-eken nyilatkozik meg. Utóbbiak szegeces, háromszögű lemezkével csuklóval állnak összeköttetésben.

8. A cosoveni-dolji lemezek közepén végigfutó dísz (kelta köröcskéket vonalak kötnék össze „futó kutya“-mustrát alkotva) mindjárt dekoratív kapcsolatot is ébreszt bennünk a nyugati kelta csoporttal, ha az ászári kincslelet nagy láncá közepén levő hengeres karmantyút tekintjük, amelyen a két mező közepét ugyanaz a díszítés ékíti.³⁸

9. A díszítő elemek azonosságát számos esetben lehetne még megállapítani. Itt csak a jellegzetesebbekre térhetünk ki. A merri-goalai leletben van egy trébelt ezüstlemez is, amely stilizált lófejet ábrázol: ennek homlokán kétoldalt (bizonyára szerszámhoz tartozó) gerezdes kidudorodás, olyan szegecs-féle látható.³⁹ E díszítő motívum hajszálnyira megegyezik az ászári kincs nannon fibulájának rugóját beszorító szegfejjel.⁴⁰

10. Ide tartozik a „kelta köröcskék“ néven ismert díszítő motívum kérdése is, amely épp olyan beszédesen és határozott népi jelleggel jelentkezik ezen „dák“ ezüstökön, mint nyugaton, Pannoniában: karspirálisok, karperecek állatfejes végein, sőt a csavart torquesek ellaposított végződésein pl. a darlaczin⁴¹ és a táblásin,⁴² a cserbeli egyik nyakperecen,⁴³ a esőrai kétalakos ezüstlemezen is térkitöltő rendeltetéssel. Utóbbi tárgynak azonban más pannoni kapcsolata is lenne. Mégpedig dunapentelei kétalakos bronzlemezek révén:⁴⁴ a baloldali alak itt is férfi, a jobboldali nő pedig ugyanúgy tartja elsatnyult jobbját kidudorodó melle alatt, mint a dunapentelei lemez alakja. A kolozsvári gyűjtemény szép fonott láncának „kelta“ köröcskékkal díszített csüngőjét be is mutatjuk (69. kép). De a számtalan esetből utalunk a legújabban megismert poiana-gorji anyagra is, ahol egy négyszögű lemezen és egy torques végződésen, valamint nyole fibula-háton szerepelnek zeg-zug-vonalas ornamentummal kapcsolatban a jellegzetes köröcskék.⁴⁵ Igen hasonló a díszé egy merri-goalai fibulának is.⁴⁶

11. Bárhogyan is ítéljük meg a maroskeresztúri kelta-kerámia eredetét: jött légyen az itáliai közvetítéssel Daciába, ami nehezen bizonyítható, vagy — ami sokkal kézenfekvőbb — pannoni kelta telepésekkel jött át a római megszállás idején; még annak díszítő motívumai is a „dák“-ezüstök kelta jellege és részben

³⁸ Arch. Ért. 1885, 29.

³⁹ Dacia VII—VIII, 185, fig. 2, 2; 188, fig. 7.

⁴⁰ Arch. Ért. 1885, 29.

⁴¹ Arch. Ért. 1894, 165.

⁴² Jelentés a M. Nemz. Múzeum 1911. évi állapotáról 43.

⁴³ Arch. Ért. 1875, 215 kk.

⁴⁴ E. Petersen, Arch. Ért. 1893, 199 kk. — A dunapentelei lemezekre nézve: Paulovics I., Arch. Ért. 1940, 68 kk, XVII. t.

⁴⁵ Dacia VII—VIII, 204 kk.

⁴⁶ Dacia VII—VIII, 189 k.

egykorúsága mellett szólnak. Jelen esetben a jól ismert karspirálisokról van szó, amelyek ellaposított, stilizált állatfejes végein sok esetben (Nagyvárad,⁴⁷ Hétúr és Vajdej,⁴⁸ Kelet-Magyarország,⁴⁹ Darlac,⁵⁰ Táblás,⁵¹ Gelence,⁵² stb.) benyomott levéldíszítést (nem palmettát) találunk. Mind ezen szélesebb levelek, mind a spirálisok végeit ékítő kettős rovátkolt díszek özönével fordulnak elő — ugyancsak benyomott technikával — a maroskeresztúri kelta-cserepeken szélesebb és hosszabb levelek formájában **(70—71. kép)**. Különösen a piros festésű edényeken leggyakrabban ezen levéldísz fordul elő a marosvásárhelyi kultúrház gyűjteményében: valósággal ez dominál.⁵³ Összehasonlítás végett a táblási ezüstöt mutatjuk itt be **(72. kép)**. Az a megdöbbenő, hogy ez esetben a technika és díszítő forma meglepő azonosságával van dolgunk, ami csak egy forrásból fakadhatott. Ezt a szoros összefüggést már HAMPEL JÓZSEF is észrevette egy „hazánk keleti részéből való“ ezüst karspirális ismertetése kapcsán:⁵⁴ „A ponczokkal való díszítés egyszerű mechanikai eljárása miatt lehetett oly kedvelt, hogy nemcsak ékszerekre, de edényekre is alkalmazták, valószínűleg az agyagtechnikából ment át az ércművességbe. Nem tekintjük ez ornamentális izlést egy bizonyos nép sajátjának, de azt hisszük, hogy miként a La Tène stílus egész Középeurópában a legkülönfélébb népeknél elterjedt, úgy annak kapcsán terjedt el az ornamentika is és némely helyütt, mint a mi vidékeinken, tovább maradt fönn, mint másutt és némely helyi sajátosságokra tett szert.“ HAMPEL még nem merte kimondani azt, amire bennünket az új leletek kényszerítenek, de szavaiból kiérezzük, hogy maga is érzi a szorosabb összefüggést a kelta-sággal.

A problémába beletartozik a kocsitemetkezések ügye is. A régi időkre nézve ezt ROSKA MÁRTON kimutatta: egy magyar tanítójelölt értelmességén múltott, hogy az első, székelykeresztúri szekértemetkezést megfoghatták. ROSKA ezirányú dolgozatait már idéztük. Itt még NESTOR adatait említjük meg, a kisprázsmári (Nagy-Küküllő vm.) és székelykeresztúri kocsisírokról, valamint a nagyenyedi és szindi (Torda-Aranyos vm.) lovassírokról.⁵⁵

⁴⁷ Arch. Ért. 1886, 205.

⁴⁸ Arch. Ért. 1886, 388 k.

⁴⁹ Arch. Ért. 1888, 278.

⁵⁰ Arch. Ért. 1894, 165.

⁵¹ Jel. a M. Nemz. Múz. 1911. é. állapotáról 43.

⁵² M. Nemz. Múzeum 103—1894.

⁵³ V. ö. az eraviszkusz *Resatus* mester edénybélyegzőit (Nagy Lajos, *Budapest története* I, 1942, 1, 256).

⁵⁴ Arch. Ért. 1888, 278 kk.

⁵⁵ Dacia VII—VIII, 1937—40, 179 és 181. Utóbbi helyen Nestor e leleteket nagy jelentőségüknek itéli: „Es fällt dann das Auftreten von zwei Wagengräbern und von zwei Reitergräbern auf, ein Umstand, der dadurch noch stärker unterstrichen wird, dass wir sonst in Siebenbürgen keine anderen keltischen Gräber dieser Art kennen.“

Legproblematicusabb az árokaljai bronz-kocsikerekek⁵⁶ kérdése, amelyeket Hampel óta a magyar kutatók közül senki sem mert a bronzkorral kapcsolatba hozni. Évtizedeken át ki sem voltak állítva. A M. Nemz. Múzeum régészeti gyűjteményeinek 1936. évi új felállítása alkalmával intuitív elhatározásból a határvonalon: a késő-kelta és rómaikor érintkező pontján állítottuk ki azokat⁵⁷ (73. kép). Ugyanakkor egy dunapentelei domborművet (74. kép) helyeztünk el a kerekek közelében, amely romanizált kelta kocsitemetkezést ábrázol,⁵⁸ annak igazolására, hogy teljesen azonos formájú, négyküllős kerekek a római korban is használatban voltak. Erdélyben szintén ismeretesek kocsijelenetes kőemlékek, amelyek nem lehetnek mások, mint a kelta ritus emlékei. Hogy kétkerekű szekerek is használatban voltak, arra nézve egy szamosújvári domborművet idézünk (75. kép) az Erdélyi Nemz. Múzeum anyagából. Mindezek után felvetjük a kérdést: az árokaljai bronzkerekekben nem római kori kelta kocsitemetkezés emlékeit kell-e látnunk? Az erdélyi gyűjtemények ide vonatkozó anyagának kutatása (szórványos kocsirész-leletek, stb. után) erre a kérdésre is feleletet adhat majd. Esetleg éppen a kelta kocsitemetkezési kultusszal hozható kapcsolatba az a 9 cm átmérőjű római agyagkerék (76. kép), amelyet 1942. júl. 29-én éppen Maroskeresztúron az egyik háznál, mint a „mart“-ból származót találtunk.

A daciai ezüstkincsek keletkezésének, illetve elrejtésének idejét illetően is fontos támpontot adnak a maroskeresztúri kőemlékek, valamint a pannoniai ezüstleletek korával való egybevetés is. Utóbbiak elrejtésének ideje legtöbb esetben éppen a maroskeresztúri kőemlékek korával azonos (Ászár 148. évi diploma; Tata Kr. u. II. sz.; Győr-Homokgödör II. sz.; Zalahosszúfalu 154) vagy még későbbi (pl. Szalacska mindkét alkalommal Kr. u. III. sz. második fele). A daciai leletekben az érmekek legtöbb esetben nem korhatározók. A poiana-gorji leletben pl. részben köztársaságkoriak s mégis Domitianusig mennek fel. A leletek éremanyaga Daciában szinte kivétel nélkül, ezüst: az érem e kincsekben — mint már említettük — nemes anyaga miatt szerepel. A köztársasági denárok, II. Philippus érmei, a thasosi tetradrachmák (utánzatok), a dyrrachiumi és apolloniai érmekek gyűjtött ezüst-anyag, kincstárgy csupán. Ezt mondja különben HAMPELra hivatkozva POPESCU is: „A côté de l'argent brut on utilisait peut-être aussi l'argent provenant de la fonte des monnaies grecques et romaines circulant si activement en Dacie.“⁵⁹ POPESCU egyébként a „gétó-dák“ ezüstleleteket összefoglaló cikké-

⁵⁶ Arch. Ért. 1869, 35 kk. — Hampel, *A bronzkor emlékei Magyarhonban* I, 1886, LIX. t. 2.

⁵⁷ A gyűjteménynek 1938. évi vezetőjében ezért meg sincsenek e nagyon értékes kerekek említve.

⁵⁸ Mahler Ede, Arch. Ért. 1907, 150.

⁵⁹ Dacia VII—VIII, 1937—40, 197. — V. ö. még Daicoviciu, *Siebenbürgen im Altertum* 1943, 58, 1. jegyz. Jellemző, hogy „dák“ érem, szereinte is, e leletekben alig fordul elő.

ben PARVAN-citátumokkal azt igyekeznek bizonyítani, hogy a „dák“-ezüstleletek mások, mint a kelta emlékek. Állandóan az az érzésünk, hogy önmagával vívódik, mert kiérezhetően lelke mélyén ott van a kelta-eredet igazsága. A nagy bizonytalanságot, amely benne él, legjobban jelzik befejező mondatai „Il serait peut-être intéressant d'approfondir davantage la partie regardant la stylistique de cet art de l'argent, pour suivre ses éléments caractéristiques à partir de l'âge du bronze, à travers les périodes scythique et romaine, jusqu'à l'époque des invasions barbares.“⁶⁰

Most ismertetett köemlékeink s az azokkal kapcsolatban feltárt adatok ismeretében oly kiváló nagy kutatók, mint PARVAN és REINECKE is ma kétségtelenül másként ítélnék meg a kérdést. Eljött az ideje, hogy teljes világosság derüljön azok minden vonatkozására. E tekintetben nagyon sok várható FERTICH NÁNDOR összefoglaló nagy tanulmányától, amelynek nagyszerű képanyagába az ő szívességéből módomban volt betekinteni.

A daciai ezüstkincsek lelőhelyeinek térképét is közli POPESCU,⁶¹ amely világosan mutatja, hogy azok túlnyomóan nagy része Erdélyből, éppen annak legjobban romanizált területéről való.⁶² Moldvában alig jelentkeznek; ami pedig a kevésbé romanizált Havasalföldről való, azt bizonyára Daciából való menekülés közben rejtették el. Erre vall ugyanis az a körülmény, hogy utóbbi leletek kivétel nélkül a Daciából, a mai Erdélyből kivezető folyómenti utak közelében kerültek elő. Ez a menekülés első sorban a Kr. u. II. századi markomann-háborúk zavaraival hozható kapcsolatba:⁶³ ezt az időt lehet a kincsleletek ante quem divatázása korszakának tekinteni Daciában. A mi érzésünk szerint a maroskeresztúri keramikus telep sem működött később⁶⁴ már abban a szellemben, stílusban, mint a II. század közepe táján.

Az ezüstkincsek kelta jellege új kelta beütéssel magyarázható. Az annyira közeli és egykorú nor-pannon kapcsolatok a római hódítással kapcsolatos újabb kelta hatásra vallanak akkor, amikor „Traianus victa Dacia ex toto orbe Romano infinitas eo copias hominum transtulerat ad agros et urbes colendas.“⁶⁵ Nemcsak az ezüstkincsek újabb feltűnését, hanem a maroskeresztúri és esetleg más császárkori kelta fazekas műhelyek működését is csakis daciai újabb kelta-beözönléssel, betelepítéssel tudjuk megmagyarázni. Tudat alatt érezték ezt már régen a kincsek megismeretői, kutatói s hangot is adtak a bizonytalanságnak, amely e kincsleletek ethnikai elhelyezése körül mutatkozott.

Hogy nem helyi, benszülött ethnikumról, géta-dák szokásokról, művészegről van szó, az ezek után kétségtelen. A kérdés csak

⁶⁰ Dacia VII—VIII, 196.

⁶¹ Dacia VII—VIII, 195.

⁶² Daicoviciu (*Sieb. i. Altert.* 55, 1. jegyz.): „Ihr hauptsächliches Verbreitungsgebiet umfasst Siebenbürgen.“

⁶³ V. ö. Daicoviciu i. m. 94, 1. jegyz.

⁶⁴ Daicoviciu (i. m. 177, 2. jegyz.) a telep elpusztulását — Filimon után — a III. század közepére teszi.

⁶⁵ Eutropius, *Breviarium ab urbe condita* VIII, 6, 2.

az lehet, hogy különböző utakon jövő közös déli (ítáliei), illetőleg nyugati forrás esetével állunk-e szemben, vagy közvetlen kapcsolattal: ugyanazon nép daciai kirajzásával? Eltekintve a sírszimbolikának Pannoniában oly jellegzetes és most Daciában meglátott képtípusaitól (vadászó lovas alakja, gyászoló geniusok, áldozati jelenet, síroroszlánok, stb.) a daciai közvetlen norpannon kapcsolatokat végkövetkeztetésül a következőkben foglaljuk össze:

1. Az aedicula-temetkezés⁶⁶ nagy szokása.
2. Az aedicula-falak egyező formája.
3. Az aedicula-falak ábrázolásainak azonos jellege tartalmilag és formailag egyaránt.
4. Sírköveken és aedicula-falakon ábrázoltak ruhaviseletének azonossága, amely ethnikai rokonságra is vall, noha az arctípusok ethnikai azonossága a levett fejek miatt nem állapítható meg. E tekintetben csak a női hajviseletek adnak újabb támpontot.⁶⁷
5. A viselt ékszerek eredetének közös forrása,
6. A Daciában köemlékeken most első ízben meglett ékszereknek (főként a váll-fibuláknak) azonos viselési módja a pannoniai ábrázolásokkal.
7. Az ezüst kincsletek körén belül megállapított időbeli, technikai, formai és díszítésbeli megdöbbenő egyezések; ide számítva a toreutika és kerámia vázolt technikai és ornamentális kapcsolatait is.

*

Daciai kutató-utunknak még egy célja volt: sine ira et studio keresni az utóbbi évtizedekben különösen erősen propagált román kontinuitás esetleges bizonyítékait. Történeti, nyelvészeti fejtegetésekbe e tekintetben sem az ókort illetőleg, sem a középkorra vonatkozólag itt nem bocsájtkozhatunk. Mi csak a régiségkutatónak a megfogható tárgyi bizonyítékokra támaszkodó tárgyilagosságával keresve-kerestük a daciai klasszikum továbbélését mind a késő-antik, mind a kora-középkori időkre vonatkozólag, Bár tudtuk, hogy ez felesleges, de lelkiismeretességéből tettük s a jövőben is szem előtt fogjuk tartani. A továbbélésnek morzsányi nyomát sem lehet felfedezni! Sem az ingó, sem az ingatlan emlékek vonalán lehetetlen további fejlődést, vagy dekadenciát megállapítani, csak hirtelen törés mutatkozik minden vonalon. Holott legalább az architekturális kontinuitásnak feltétlenül nyomai maradnak, ha a romanzimus nem vonul, nem pusztul ki Daciából, ha új ethnikummal egészen új elemek nem özönlötték volna el a tartományt.

⁶⁶ V.ö. Alföldi, Arch. Ért. 1941, 276: „Dass die aus Pannonien, Moesien und dem Rheinland, aus Dalmatien und sonstwo übersiedelte neue romanisierte Bevölkerung seine alte Grabsitten beibehält und so auch nach Dazien herüberbringen musste, ist klar.“

⁶⁷ Népi sajátosságokkal arctípus és ruházat alapján Daicovicu (i. m. 138 k. 3. jegyz.) is számot vet.

Azt sem lehet mondani, hogy a rövidebb ideig tartó romanizáció nem eresztvén oly mély gyökereket, nem alkotván marandóbb műveket, a daciai alkotások jobban elpusztultak volna. Az erdélyi hegyek elszigeteltségében, kőgazdag vidékeken sok esetben aránylag több maradvány mutatkozik a terepeken, mint pl. Pannonia egyes, kőben szegény területein. Mi a pannoniakutatók szemével vizsgáltuk a dolgokat s nekünk, akik Daciával eddig nem foglalkozhattunk, rendkívüli meglepetésben volt részünk: a Dacia-kontinuitás szólamai után meg kellett állapítanunk, hogy ott kontinuitásról szó sincs, ellenben Pannoniában beszélhetünk architektúrais és szellemi kontinuitásról. Igaz, hogy utóbbi területen sokkal mélyebb és tartósabb volt a romanizáció.

Míg a dunai limes feladása után s a barbár-özön idejében is mind történelmi, mind régészeti adatok alapján (hogy csak Szombathelyt, Pécest vagy Óbudát említsük) romanizált lakosság továbbéléséről és a pannoniai kereszténységnek szinte mindvégig kimutatható s a magyar kereszténységbe átvezető kapcsolatáról beszélhetünk; addig Erdélyben még az architektúra terén is a keresztény magyarság építkezéséig, mondjuk Gyulafehérvárig, nagy-nagy vacuum tátong. A bizonyos oldalról erősen propagált kontinuitásnak egyetlen kétségtelen emlékével sem találkoztunk: egyetlen, Aureliánus utáni időből származó lapidáris emléket, nem importálható feliratot, de egyetlen római jellegű építészeti maradványt, vagy faragványt, egyetlen klasszikus formájú vagy legalább elköresült oszlopfőjét sem tudunk produkálni, ami legalább dekadens, de valamelyest is latin szellemről beszélne.

Nagyemlékű professzorom, Erdély építészeti emlékeinek kiváló, korszerű és elfogulatlan ismertetője, PASTEINER GYULA a századforduló idején állapította meg, hogy „A rómaiság enyészését követő ötszáz év Erdélyben jeltelen maradt. Nincs olyan följegyzés, vagy csak hagyomány sem, melyből következtetni lehetne, hogy ezen időközben itt valamely építmény keletkezett volna.”⁶⁸ Kutatásunk folyamán mi sem találtuk legkisebb jelét sem bármiféle építészetnek ezen nem is ötszáz, hanem még több év nagy vacuumában.

Klasszikus ókor és keresztény középkor között kapcsolatot az architektúrais kontinuitás terén — mint az egyes „várhely”-eknél láthattuk — a nyugati, római kereszténységhez csatlakozott s attól fogva egész történelme folyamán mindig latin szellemben építő magyarság létesített.⁶⁹

⁶⁸ *Az Osztrák-Magyar Monarchia írásban és képen*. Magyarország VII. kötete 1901. 39.

⁶⁹ „A Kárpátok medencéjében kivirágzó magyar művészet már első ösztönzését is Rómától kapta; Pannonia és Dácia földjének antik hagyományai csak új életre keltek a magyar-román művészetben s e hatások latin, olasz és francia földről érkeztek“ (Bíró József, *Erdély művészete* 74).